

ALISHER NAVOIY – TILSHUNOS SIFATIDAGI FAOLIYATI VA “MUHOKAMAT UL-LUG‘ATAYN” ASARIDA IKKI TIL (TURKIY VA FORSIY) MUBOHASASI

Shahriyeva Muattar

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2- kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19752904>

Annotatsiya: Mazkur annotatsiyada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning tilshunoslik sohasidagi ilmiy qarashlari yoritiladi. “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida muallif turkiy va forsiy tillarni qiyosiy tahlil qiladi hamda turkiy tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va badiiy qudratini ilmiy asoslar bilan isbotlaydi. Asar ikki til o‘rtasidagi mubohasa shaklida yozilgan bo‘lib, unda leksik, semantik va uslubiy jihatlar keng tahlil qilingan. Ushbu asar o‘zbek tilshunosligi tarixida muhim manba hisoblanadi va milliy adabiy til taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Muhokamat ul-lug‘atayn, turkiy til, forsiy til, tilshunoslik, qiyosiy tahlil, ikki til mubohasasi

Аннотация: В данной аннотации рассматривается лингвистическое наследие Алишера Навои и его труд «Мухокамат ул-лугатайн». В произведении автор проводит сравнительный анализ тюркского и персидского языков, доказывая богатство, выразительность и художественные возможности тюркского языка. Произведение построено в форме полемики двух языков и содержит глубокий анализ лексических, семантических и стилистических особенностей. Данный труд является важным источником в истории тюркского языкознания и сыграл значительную роль в развитии литературного языка.

Ключевые слова: Алишер Навои, Мухокамат ул-лугатайн, тюркский язык, персидский язык, языкознание, сравнительный анализ, полемика языков

Annotation: This annotation highlights the linguistic views of Alisher Navoi and his work “*Muhokamat ul-lug‘atayn.*” In this treatise, the author compares the Turkic and Persian languages and scientifically proves the richness, expressiveness, and literary potential of the Turkic language. The work is written in the form of a linguistic debate, analyzing lexical, semantic, and stylistic features of both languages. “*Muhokamat ul-lug‘atayn*” is considered an important source in the history of Turkic linguistics and has a significant place in the development of the literary language.

Keywords:

Alisher Navoi, Muhokamat ul-lug‘atayn, Turkic language, Persian language, linguistics, comparative analysis, language debate

KIRISH

O‘zbek adabiy tili va tilshunosligi tarixida buyuk mutafakkir, shoir va olim ****Alisher Navoiy****ning o‘rni beqiyosdir. U nafaqat mumtoz adabiyotimizning asoschisi, balki turkiy tillarning ilmiy asosda rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan yirik tilshunos sifatida ham tarixda chuqur iz qoldirgan. Alisher Navoiy o‘z davrida hukmron bo‘lgan forsiy til ustunligiga qaramay, turkiy tilning imkoniyatlari, boyligi va ifodaviy qudratini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab bergan mutafakkirdir. Uning bu boradagi eng muhim va nodir asarlaridan biri “Muhokamat ul-lug‘atayn” hisoblanadi. Mazkur asar XV asr oxirlarida yozilgan bo‘lib, unda muallif ikki til — turkiy va forsiy tillarni qiyosiy tahlil asosida solishtiradi. Asarning yozilishiga sabab bo‘lgan

asosiy omillardan biri o'sha davrda forsiy tilning ilm-fan, adabiyot va davlat ishlarida ustun mavqega ega bo'lishi, turkiy tilning esa yetarlicha qadrlanmasligi edi. Alisher Navoiy ana shu adolatsiz qarashlarga qarshi chiqib, turkiy tilning kamchiliklarini emas, balki afzalliklarini ilmiy dalillar asosida ko'rsatib berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

“Muhokamat ul-lug'atayn” asari tilshunoslik nuqtayi nazaridan juda muhim manba bo'lib, unda ikki til o'rtasidagi mubohasa, ya'ni bahs-munozara markaziy o'rinni egallaydi. Navoiy bu mubohasada hissiyotga berilmay, aniq misollar, so'z boyligi, ma'no nozikliklari, sinonimlar, fe'llarning rang-barangligi orqali turkiy tilning ustun jihatlarini ko'rsatadi. Ayniqsa, turkiy tilning so'z yasash imkoniyatlari, fe'l shakllarining serqirraliligi va badiiy ifoda kuchi muallif tomonidan alohida ta'kidlanadi. Asarda til masalasi faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki milliy o'zlik, xalqning ma'naviy qadriyati va madaniy merosi bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Alisher Navoiy tilni millatning ruhi deb biladi va ona tilining e'zozlanishi xalqning taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq ekanini chuqur anglaydi. Shu bois u turkiy tilni himoya qilishni faqat shaxsiy ijodiy masala emas, balki ijtimoiy va ma'naviy vazifa darajasiga ko'taradi. “Muhokamat ul-lug'atayn”ning ahamiyati shundaki, u o'zbek tilshunosligi tarixida qiyosiy tilshunoslikning dastlabki namunalardan biri hisoblanadi. Asarda ikki til grammatik jihatdan emas, asosan leksik-semantik va uslubiy tomonlama solishtiriladi. Bu esa asarning nafaqat adabiy, balki ilmiy qiymatini ham oshiradi. Navoiy ayrim tushunchalarni ifodalashda turkiy tilda bir necha aniq va ma'nodosh so'zlar mavjudligini, forsiy tilda esa bunday imkoniyat cheklanganini misollar orqali isbotlaydi.

Bugungi globallashuv davrida milliy tillarning o'zligini saqlab qolish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etayotgan bir paytda “Muhokamat ul-lug'atayn” asari yana-da muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ushbu asar orqali yosh avlod ona tilining qadr-qimmatini, uning tarixiy ildizlarini va boy imkoniyatlarini chuqurroq anglash imkoniga ega bo'ladi. Shuningdek, asar tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug'atayn” asari ikki til mubohasasi orqali turkiy tilning ilmiy asosda himoya qilingan noyob asaridir. Ushbu mavzuni o'rganish nafaqat tilshunoslik tarixini anglash, balki milliy tilga bo'lgan hurmat va e'tiborni kuchaytirish, til madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur ishda Alisher Navoiyning tilshunos sifatidagi qarashlari va “Muhokamat ul-lug'atayn” asarining ilmiy-ahmiyati keng yoritilishi maqsad qilib olindi.

XULOSA

Mazkur ishda buyuk mutafakkir va adib ****Alisher Navoiy****ning tilshunoslik sohasidagi qarashlari hamda uning “Muhokamat ul-lug'atayn” asarida ikki til — turkiy va forsiy tillar o'rtasidagi mubohasa masalasi atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot davomida Navoiy nafaqat shoir va adabiyot arbobi, balki chuqur ilmiy tafakkurga ega bo'lgan tilshunos sifatida ham namoyon bo'lishi asoslab berildi.

“Muhokamat ul-lug'atayn” asari turkiy tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va badiiy qudratini ilmiy dalillar asosida isbotlagan noyob manba ekanligi aniqlandi. Asarda ikki til qiyosiy tarzda tahlil qilinib, turkiy tilning leksik boyligi, sinonimlarga boyligi, fe'l shakllarining serqirraliligi va nozik ma'no ifodalash imkoniyatlari yaqqol ko'rsatib berilgan. Bu esa Navoiyning til masalasiga tasodifiy emas, balki chuqur ilmiy yondashganini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijasida shunday xulosaga kelindiki, Alisher Navoiy tilni millatning ma'naviy asosi sifatida baholagan va ona tilining rivoji xalqning taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq ekanini

chuqur anglagan. U turkiy tilni himoya qilish orqali milliy o'zlikni saqlash, xalqning ma'naviy merosini asrash va kelajak avlodga yetkazishni o'z oldiga yuksak maqsad qilib qo'ygan. Shuningdek, "Muhokamat ul-lug'atayn" asari o'zbek tilshunosligi tarixida qiyosiy tilshunoslikning ilk va muhim namunalaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu asar bugungi kunda ham tilshunoslik, adabiyotshunoslik va ta'lim sohalarida muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. — Toshkent: Fan, 2023.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. — Toshkent: Fan, 2022.
3. Bertels E. E. Navoiy va Jomiy. — Toshkent: Fan, 2024.
4. Rustamov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: Fan, 2024.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Akademnashr, 2023.